

НГО «ЦЕНТР СТРАТЕГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПРОЄКТУВАННЯ»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Програма соціологічного дослідження
напівструктурованого глибинного інтерв'ю**

На тему:

**«ПРЕЗЕНТАЦІЙНА ТА ТІНЬОВА СТОРОНИ
МЕНТАЛЬНОЇ КАРТИ М. ЗАПОРІЖЖЯ ПІД ЧАС
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ»**

Автор програми соціологічного дослідження:

д.філос.н., проф. Лепський М.А.

Запоріжжя -2025

Зміст

I. Методологічний розділ	3
1. Актуальність дослідження	3
2. Ступінь наукової розробленості проблеми	4
3. Об'єкт, предмет, мета, завдання, гіпотези.....	5
4. Теоретико-методологічні засади дослідження.....	7
5. Теоретична інтерпретація основних понять	8
II. Методичний розділ	10
1. Тип дослідження та загальний дизайн	10
2. Методи та методики збору даних	10
2.1. Ментальне картографування	10
2.2. Напівструктуроване інтерв'ю (гайд)	11
2.3. Візуальна соціологія: фото-фіксація та фото-елітація (опційно)	12
3. Вибірка дослідження	12
3.1. Генеральна сукупність.....	12
3.2. Тип і спосіб відбору	13
3.3. Обсяг вибірки	14
3.4. Спосіб рекрутингу	15
4. Організація збору даних та етичні аспекти.....	15
5. Методика аналізу ментальних карт та інтерв'ю	16
6. Операціоналізація змінних	17
Список літератури	25
ГАЙД	26

I. Методологічний розділ

1. Актуальність дослідження

Міський простір у сучасних умовах постає не лише як фізичний ландшафт, а як складний ментально-символічний конструкт, у якому нашаровуються інфраструктура, повсякденні маршрути, уявлення, емоції, травматичні досвіди та політики пам'яті. Місто/селище виступає продуктом концентрації різних смислів, думок і образів, а також результатом засвоєння символічного, фізичного й соціального простору його мешканцями.

В умовах російсько-української війни міський простір Запоріжжя зазнає глибоких трансформацій. Вони проявляються у зміні повсякденних маршрутів, появі нових «місць небезпеки» (укриття, прифронтові райони, місця обстрілів), переозначенні «місць пам'яті» та презентаційних зон міста, а також у формуванні «тіньових» ділянок ментального простору, пов'язаних із страхом, втому, відчуттям загрози або моральною неоднозначністю. Уявний образ міста (*mental map*) стає не просто схемою простору, а ареною боротьби за безпеку, гідність і майбутнє.

Ментальне картографування, започатковане в міських студіях К. Лінча й подальших дослідженнях когнітивного картографування, розглядає ментальні карти як вибірккові, узагальнені, але структуровані образи міста, що керують пересуваннями, орієнтацією, почуттям «зчитуваності» (*legibility*) міського середовища. Вони є «невидимими ландшафтами», які люди носять у своїй свідомості й які істотно впливають на поведінку та відчуття приналежності до місця.

Для України останнього десятиліття особливо актуальними стають дослідження ментальних карт у контексті конфліктів, насильства, травми і внутрішнього переселення: вони дозволяють виявити, як війна фрагментує або, навпаки, консолідує уявні простори міст, які ділянки стають «чужими», «забороненими» або «неперетинними» для різних груп населення.

Запоріжжя як прифронтове місто, де поєднуються воєнна загроза, промисловий ландшафт, потужний пласт радянської спадщини, декомунізаційні

практики та нові воєнні меморіали, є унікальним кейсом для дослідження «презентаційної» (репрезентативної, «вітринної») та «тіньової» (криміналізованої, травматизованої, небезпечної, маргіналізованої) сторін ментальної карти. Саме тому актуальність даного дослідження зумовлюється:

потребою фіксації ментальних образів міста в умовах війни, доки вони ще живі в повсякденному досвіді;

необхідністю розуміти просторові виміри соціальної травми й резильєнтності міських спільнот;

завданням вироблення рекомендацій для міської політики, урбаністичних інтервенцій та програм підтримки молоді й ВПО з урахуванням їхніх ментальних карт.

2. Ступінь наукової розробленості проблеми

Концепція ментальних карт міського простору була класично сформульована у працях Кевіна Лінча, який описав п'ять базових елементів образу міста – шляхи (paths), межі (edges), райони (districts), вузли (nodes), орієнтири (landmarks) – як структурні компоненти легкості «зчитування» та запам'ятовуваності міста.

У географії й соціальних науках подальший розвиток отримали ідеї когнітивного картографування та ментальної географії (Downs & Stea, Gould & White, Росок та ін.), де ментальні карти розглядаються як специфічні просторові образи, що відображають соціальні нерівності, відчуття безпеки/небезпеки, місцеві ідентичності й стереотипи.

У російсько- та україномовних дослідженнях методика ментального картографування була адаптована для вивчення міського простору, де ментальна карта трактується як самостійний візуальний емпіричний матеріал, створений респондентом, а не як ілюстрація вербального інтерв'ю.

Окремі дослідження демонструють потенціал ментального картографування для комплексного аналізу парків, районів, історичних кварталів у поєднанні з інтерв'ю та спостереженням.

Новим напрямом є використання ментальних карт у дослідженнях конфліктів і насильства, де цей метод дозволяє простежити просторові виміри

соціальної напруги, лінії розділу, «небезпечні» та «нейтральні» зони, а також трансформацію символічних центрів міста. З українського боку з'являються роботи, які аналітично описують ментальне картографування як інструмент в дослідженнях конфліктів, травми та зміни образу території.

Водночас ментальні карти українських міст в умовах повномасштабної війни, особливо з фокусом на молодь та внутрішньо переміщених осіб, залишаються недостатньо вивченими; особливо бракує систематичних програм досліджень, які поєднують:

ментальне картографування;

візуальну соціологію (фотофіксація, фото-елітація);

аналіз маркерів війни й політики пам'яті;

аналіз «тіньових» і «презентаційних» просторів в одному міському кейсі.

Дана програма покликана частково заповнити цю прогалину.

3. Об'єкт, предмет, мета, завдання, гіпотези

Об'єктом дослідження є молодь віком 17–35 років, яка проживає в м. Запоріжжя (як корінні містяни, так і представники переміщених громад, що інтегрувалися в міський простір).

Предмет дослідження є тіньова та презентаційна сторони представлені у ментальних картах міського простору Запоріжжя в умовах російсько-української війни: сукупність уявлень, емоцій, маршрутів, символічних центрів і «блокованих» територій, які фіксуються в ментальних картах молоді.

Метою дослідження є виявлення того, як молоді мешканці та переміщені громади Запоріжжя конструюють презентаційні й тіньові ділянки ментального простору міста в умовах війни, які місця вважаються безпечними/небезпечними, привабливими/відштовхуючими, «своїми»/«чужими», та як ці образи пов'язані з маршрутизованістю повсякденного життя, досвідом війни, декомунізацією й політиками пам'яті.

Основні завдання дослідження

Зафіксувати найбільш актуалізований образ міста в ментальних картах молоді, включно з ключовими районами, лініями пересування та символічними орієнтирами.

Виявити, які локації респонденти позначають як презентаційні (репрезентативні, привабливі, безпечні, «обличчя міста») та як тіньові (небезпечні, депресивні, травматизовані, маргіналізовані).

Виявити специфіку ментальних карт молоді, яка давно мешкає в Запоріжжі, та молоді з переміщених громад (ВПО): рівень інтегрованості, «привласнення»/«відторгнення» простору.

Окреслити, як воєнні події, обстріли, блок-пости, укриття, меморіали, перейменування топонімів змінюють структуру ментальної карти міста.

Сформулювати рекомендації для міської політики, урбаністичних проєктів і програм психологічної підтримки молоді, які враховують тіньові й презентаційні зони ментального простору.

Попередні гіпотези

Молоді мешканці Запоріжжя частіше позначають як презентаційні ті простори, що поєднують дозвілєві практики, публічну репрезентацію міста та відносну відчутну безпеку (центральні набережні, сучасні громадські простори, «оновлені» меморіали тощо).

Тіньові ділянки ментальної карти пов'язані з маргіналізованими районами, інфраструктурно занедбаними просторами, локаціями обстрілів, залишками радянських або проросійських символів, місцями криміногенного ризику; також туди потрапляють місця, пов'язані з особистими травматичними спогадами респондентів.

Маршрути буденного дня мають звужений, «функціональний» характер (дім – навчання/робота – необхідна інфраструктура), тоді як маршрути вихідного дня розширюють простір взаємодії з містом, але при цьому обходять частину тіньових зон.

ВПО мають фрагментовані, часто більш «осторонь» розташовані ментальні карти, де частина простору міста залишається «непрочитаною», а частина – «тимчасовою», із сильними прив'язками до інфраструктури допомоги, житла, місць соціальної підтримки.

Досвід війни та постійної загрози формує нові символічні центри (укриття, волонтерські хаби, місця воєнної пам'яті), які конкурують або накладаються на колишні «мирні» центри дозвілля й споживання.

4. Теоретико-методологічні засади дослідження

Методологічно дослідження спирається на поєднання кількох підходів:

Когнітивно-географічний підхід (R. M. Downs, D. Stea, P. Gould, R. White), де ментальна карта розглядається як ментальний конструкт, що впливає на поведінку, орієнтацію в просторі, відчуття ідентичності з місцем.

Міська соціологія й урбаністика (K. Lynch, L. Mumford, J. Jacobs та ін.), які трактують місто як комбінацію структурованого простору й людських практик, де образ міста – результат взаємодії фізичної морфології, соціальних відносин та культурних кодів.

Соціологія пам'яті та дослідження травми, де ментальні карти виступають «лініями пам'яті» (memory lines), що фіксують як колективні, так і індивідуальні травматичні досвіди, а також механізми забуття, витіснення, «затемнення» окремих ділянок міста.

Візуальна соціологія (P. Sztompka, L. Henny, N. Mirzoeff та ін.), яка розглядає візуальні дані (фотографії, схеми, карти) як повноцінний емпіричний матеріал, що потребує специфічної інтерпретації: герменевтичної, семіотичної, дискурсивної. Ментальні карти розуміються як «соціальні зображення» міста, у яких поєднані особистісні й колективні коди.

Дослідження конфліктів і простору (українські й міжнародні роботи з ментального картографування в контексті війни й розділених міст), де аналізуються ментальні кордони, зони уникання, «безпечні коридори», а також символічна сегрегація простору за етнічними, політичними, релігійними та іншими лініями.

Епістемологічно дослідження поєднує елементи:

інтерпретативної парадигми (розуміння смислів, які молодь надає міському простору);

критичної урбаністики (аналіз структурних нерівностей, політики пам'яті, воєнного насильства);

практичної соціології простору (переклад отриманих даних у рекомендації для міської політики та локальних інтервенцій).

5. Теоретична інтерпретація основних понять

Міський простір – внутрішнє середовище міста, яке існує на трьох рівнях:

- (1) фізичному (будівлі, вулиці, інфраструктура, ландшафт),
- (2) соціальному (повсякденні практики, взаємодії, соціальні ролі),
- (3) символічному (значення, наративи, топоніми, образи, міфи).

Об'єкти міського простору – конкретні елементи міського середовища (райони, вулиці, площі, набережні, промзони, парки, меморіали, ТРЦ, двори, укриття тощо), які можуть бути пов'язані зі споживацькими, дозвіллевими, культурними, комеморативними, воєнними, волонтерськими чи транзитними практиками.

Ментальна карта міста – індивідуальне, але соціально зумовлене зображення міського простору, створене респондентом за проханням дослідника, яке відображає структурований, селективний образ міста: спосіб розташування ключових районів, маршрутів, меж, орієнтирів і «білих плям» у свідомості. Вона не дублює вербальні описи, а є самостійним емпіричним візуальним документом.

Презентаційна сторона ментальної карти – сукупність місць і просторових фрагментів міста, які респонденти сприймають як:

«обличчя міста», яким можна пишатися й представляти перед «іншими»;
простори безпеки, естетичної привабливості, комфортного дозвілля;
зони позитивних спогадів і соціальної активності (свята, публічні події, волонтерські акції, культурні події).

Тіньова сторона ментальної карти – сукупність місць, які позначаються як:
небезпечні, тривожні, пов'язані з ризиком насильства, обстрілів чи криміногенної активності;

депресивні, занедбані, «мертві» простори без сенсу, де «немає що робити»;
травматичні або морально неоднозначні локуси, пов'язані з болісними спогадами, почуттям сорому, колаборації, байдужості.

Маршрути повсякденного пересування – типові траєкторії руху респондентів у будні й вихідні дні, які дозволяють реконструювати «реально прожитий» міський простір, а не лише репрезентативні образи.

Ментальна географія війни – сукупність змін ментального простору міста, зумовлених воєнними діями: появою нових «місць страху» (обстріли, руїни), «місць мобілізації» (волонтерські центри, військові частини), «місць опору» (пам'ятники, стінописи, символічні акти), «місць тимчасовості» (притулки, тимчасове житло ВПО, гуманітарні хаби).

II. Методичний розділ

1. Тип дослідження та загальний дизайн

Дослідження має характер якісного кейс-стаді із елементами кількісного описового аналізу. Воно поєднує:

ментальне картографування (створення ментальних карт респондентами);
напівструктуроване інтерв'ю (на основі гайду до ментальної карти);
елементи візуальної соціології (фото-фіксація ключових локусів, можливе використання фото-елітації);

подальший контент-аналіз та картографічне зіставлення (накладання індивідуальних карт, групування частотних елементів).

Дослідження реалізується в кілька етапів:

Підготовчий етап – уточнення об'єкта й предмета, розробка інструкції ментального картографування, гайду інтерв'ю, форми фіксації карт, етичних процедур.

Пілотаж – проведення кількох пробних інтерв'ю з ментальними картами для перевірки зрозумілості завдань, часу, адекватності формулювань.

Польовий етап – основний збір даних (ментальні карти + інтерв'ю).

Аналітичний етап – кодування карт та інтерв'ю, агрегування даних, побудова узагальнених схем презентаційних і тіньових зон.

Інтерпретаційний та рекомендаційний етап – формулювання висновків для соціології міста, політики пам'яті та міської політики.

2. Методи та методики збору даних

2.1. Ментальне картографування

Основним методом є ментальне картографування, що передбачає:
пропозицію респонденту на чистому аркуші (або на спрощеній контурній схемі міста) самостійно намалювати схематичну карту Запоріжжя;

прохання позначити й підписати:

місця, які респондент вважає презентаційними;

місця, які він/вона вважає тіньовими;

основні особисті маршрути у будні й вихідні дні;

локуси, пов'язані з війною (місця обстрілів, укриття, меморіали, волонтерські хаби тощо);

можливість використати умовні позначення, кольори, стрілки, піктограми – для посилення виразності карти.

При цьому дотримуються чотири принципові критерії ментального картографування:

візуалізація уявлень,

вираження саме образу місцевості,

безпосереднє авторство респондента,

створення карти саме для цілей дослідження, а не саморозвитку чи художньої творчості.

У процесі малювання дослідник веде м'яке, напівформалізоване інтерв'ю, уточнюючи:

що саме означають для респондента позначені місця;

чому те чи інше місце потрапило до презентаційної або тіньової зони;

які емоції виникають при згадуванні чи відвідуванні цих місць;

як війна змінила значення й відчуття цих просторових фрагментів.

2.2. Напівструктуроване інтерв'ю (гайд)

Гайд до інтерв'ю структуровано навколо ментальної карти (Ваші попередні питання можуть бути поглиблені й відредаговані).

Основні блоки:

Вступні питання: коротка інформація про респондента (вік, стать, статус – студент/працюючий, корінний мешканець/ВПО, тривалість проживання в Запоріжжі, досвід евакуацій/повернень тощо).

Презентаційні зони:

«Позначте на карті кілька місць, які Ви вважаєте найкращими, найприємнішими, найбільш «представницькими» для Запоріжжя. Чому саме вони?»

«Як Ви почуваетесь у цих місцях? Чи змінилося це відчуття з початком повномасштабної війни?»

Тіньові зони:

«Позначте місця, які Ви намагаєтесь оминати, які викликають у Вас тривогу, страх, сором або відчуття небезпеки. Чому?»

«Чи були події, пов'язані з війною, які посилили тіньовість цих місць?»

Місця війни й пам'яті:

«Які місця асоціюються у Вас із війною, небезпекою, волонтерством, допомогою, пам'яттю про загиблих? Позначте їх і поясніть».

«Чи є місця, де Ви відчуваєте, що місто «пам'ятає» війну?»

Рефлексія змін:

«Якби Ви малювали цю карту до 2014 року / до 2022 року – чим би вона відрізнялась?»

«Що Ви хотіли б змінити в просторі міста, щоб презентаційних місць було більше, а тіньових – менше?»

2.3. Візуальна соціологія: фото-фіксація та фото-елітація (опційно)

У рамках дослідження можливе використання фото-методів:

дослідник (або самі респонденти) здійснюють фото-фіксацію ключових презентаційних і тіньових зон, позначених на ментальних картах;

на наступних етапах інтерв'ю частина фотографій може використовуватись як стимульний матеріал (photo-elicitation), який допомагає уточнити значення, емоції й наративи, пов'язані з місцями.

Це поглиблює аналітичний потенціал ментальних карт, поєднуючи їх з візуальною документалізацією простору.

3. Вибірка дослідження

3.1. Генеральна сукупність

Генеральною сукупністю є **молоді мешканці м. Запоріжжя віком 17–35 років**, включаючи як корінних жителів, так і молодь з переміщених громад, які проживають у місті не менше 6 місяців. Такий підхід впливає з предмету дослідження, орієнтованого на сприйняття міського простору в умовах війни та різний досвід «проживання» міста.

Важливо також включити інформантів із **різним терміном перебування в місті** (корінні мешканці, ті, хто живе 3–5 років, новоприбулі ВПО), аби простежити, як тривалість проживання впливає на структуру ментальних карт.

Одиниця спостереження – окремий молодий мешканець/мешканка (17–35 років), який/яка:

- проживає в Запоріжжі (або у приміській зоні, але орієнтується на міський простір Запоріжжя);
- регулярно пересувається містом (не «домашній» режим із мінімальними переміщеннями);
- здатний/здатна осмислено виконати завдання з ментального картографування.

3.2. Тип і спосіб відбору

Тип вибірки – цілеспрямована якісна вибірка з елементами квотування (за статтю, статусом – корінні/ВПО, районом проживання, зайнятістю). Це дозволяє порівнювати ментальні карти:

студентів і працюючої молоді;

корінних мешканців/мешканок і ВПО;

жителів різних районів (правий/лівий берег, промислові/житлові масиви тощо).

Дослідження має **якісний характер**, тому застосовується **цілеспрямована вибірка з елементами квотування має таку логіку**.

Основна логіка:

- ми не прагнемо статистичної репрезентативності для всієї молоді Запоріжжя;
- натомість прагнемо **теоретичної насиченості** – щоб у вибірці були представлені ключові типи досвіду міського простору.

Критерії відбору:

1. Статус щодо міста:

- корінні мешканці Запоріжжя (народилися або живуть >10 років);
- молодь, що приїхала до війни (3–10 років проживання);

- молодь – внутрішньо переміщені особи (ВПО) після 2014 та/або після 24.02.2022.

2. Соціальний статус / зайнятість:

- студенти (ЗНУ, інші ЗВО, коледжі);
- працююча молодь (сфера послуг, промисловість, ІТ, державний сектор тощо);
- тимчасово безробітні, у т. ч. ВПО, які шукають роботу або навчаються.

3. Район проживання / базової активності:

- правий берег (центр, Хортицький, Шевченківський райони тощо);
- лівий берег (Комунарський, інші масиви);
- промислові та «спальні» зони;
- прифронтові/периферійні території, які молодь сприймає як більш небезпечні.

4. Стать (мінімальний баланс між чоловіками та жінками, можливе включення небінарних ідентичностей за згодою респондентів).

3.3. Обсяг вибірки

Для якісного дослідження з ментальним картографуванням достатнім вважається обсяг **30–40 респондентів** (і відповідно 30–40 ментальних карт). Це дозволяє:

- побачити **повторювані патерни** (спільні для різних груп);
- водночас зберегти можливість **глибокого інтерв'ювання** кожного респондента.

Орієнтовна структура (без претензії на статистичну репрезентативність):

Група респондентів	кількість
Корінні мешканці (17–35 років)	10–15
Молодь, що проживає 3–10 років	8–10
Молодь – ВПО (після 2014 / після 2022)	10–15
Разом	~30–40

За потреби дослідження може бути розширене до 50 респондентів, якщо з'являтимуться принципово нові конфігурації ментальних карт (принцип теоретичної насиченості).

3.4. Спосіб рекрутингу

- **Університетські аудиторії (ЗНУ, інші ЗВО):** залучення студентів через викладачів/оголошення.
- **Партнерські НГО, волонтерські центри, молодіжні хаби** – особливо для рекрутингу ВПО.
- **Сніжкова куля (snowball sampling):** рекомендації від уже опитаних респондентів.
- **Онлайн-оголошення (соцмережі факультету, сторінки проєктів тощо)** із запрошенням узяти участь в інтерв'ю й ментальному картографуванні.

Обсяг вибірки – визначається за принципом теоретичної насиченості: кількість респондентів збільшується доти, доки нові інтерв'ю не дають принципово нових елементів ментальної карти міста. Практично для такого типу дослідження мають орієнтуватися на 30–40 ментальних карт (із балансом груп), що дозволить побачити повторювані патерни й водночас зберегти глибину якісного аналізу.

4. Організація збору даних та етичні аспекти

Форма проведення – очні інтерв'ю в безпечних локаціях (аудиторії університету, публічні простори з укриттями, офіси НГО тощо). За необхідності – онлайн-варіанти з попередньою розсилкою шаблону карти.

Тривалість одного інтерв'ю – орієнтовно 45–60 хвилин (10–15 хв – малювання карти, 30–40 хв – інтерв'ю).

Фіксація даних:

кожна ментальна карта фотографується/сканується;

інтерв'ю аудіозаписується (за згодою респондента) та транскрибується;

фото-матеріали маркуються кодами респондентів.

Етичні принципи:

інформована згода (короткий письмовий інформлист із поясненням мети, анонімності, можливих ризиків і права відмови на будь-якому етапі);

конфіденційність (відсутність ПІБ, зашифровані коди, відмова від вказання точних адрес проживання, уникання «мішеневих» описів місць, де можуть проживати вразливі групи);

психологічна безпека (можливість не відповідати на питання, пов'язані з травматичними подіями; пропозиція контактів психологічної підтримки за потреби);

не шкодити – дослідження не повинно загострювати ризики для респондентів (не публікуються карти, які можуть розкривати місця неофіційних укриттів, квартир ВПО, військових об'єктів тощо).

5. Методика аналізу ментальних карт та інтерв'ю

Аналіз здійснюється у кілька послідовних кроків:

Первинна візуальна інвентаризація:

виділення базових елементів за Лінчем: шляхи, межі, райони, вузли, орієнтири;

виділення презентаційних і тіньових зон, позначених респондентами (кольором, символами, підписами).

Кодування ментальних карт:

побудова переліку об'єктів, які найчастіше потрапляють до презентаційних/тіньових зон;

кодування за типом об'єкта (публічний простір, житловий масив, промислова зона, меморіал, ТРЦ, заклад освіти, транспортний вузол, укриття, «зруйнована локація» тощо);

кодування за емоційною валентністю (безпека, комфорт, гордість, радість, ностальгія / тривога, страх, відраза, сором, гнів).

Контент-аналіз інтерв'ю:

виділення смислових категорій: «місто як дім/пристанище/фортеця», «місто як загроза», «місто як травма», «місто як шанс на майбутнє» тощо;

аналіз наративів війни, декомунізації, пам'яті, інтеграції ВПО.

Синтез візуальних і вербальних даних:

зіставлення кодів ментальних карт із цитатами з інтерв'ю;
побудова узагальнених карт (наприклад, у ГІС-форматі чи на схемі міста) з нанесенням зон високої/низької презентаційності й тіньовості;
порівняння ментальних карт різних груп (корінні/ВПО, чоловіки/жінки, різні райони).

Інтерпретація у контексті війни та політики пам'яті:
аналіз того, як воєнні події змінюють структуру міських ментальних карт;
виявлення нових символічних центрів, пов'язаних з опором, солідарністю, волонтерством;
фіксація локацій, де «місто пам'ятає» війну (меморіали, стихійні меморіали, мурали, місця масових зібрань).

6. Операціоналізація змінних

дослідження «Ментальна карта міського простору Запоріжжя»**

Операціоналізація наведена у трьох рівнях:

А. Теоретичний рівень; В. Аналітичний рівень; С. Індикаторний рівень

Кожна змінна подана за схемою:

- **Поняття (теоретичний рівень)**
- **Підзмінні / аналітичні компоненти**
- **Індикатори**
- **Методи збору даних**
- **Тип даних / шкала**
- **Коментар для інтерпретації**

А. Основні змінні дослідження

1. МЕНТАЛЬНА КАРТА (узагальнений просторовий образ міста)

Аналітичні компоненти

- структура просторових уявлень
- ключові вузли, орієнтири, значущі точки
- фрагментація/цілісність образу міста

- наявність «білих плям» (місць, що респондент не знає або не осмислює)
- емоційна асиметрія простору
- розташування презентаційних та тіньових зон

Індикатори

- кількість позначених елементів (місця, райони, мікрорайони)
- просторове співвідношення між елементами
- вербальні пояснення логіки розміщення
- наявність/відсутність крайніх районів
- ступінь деталізації (конкретні об'єкти - абстрактні позначки)
- кількість «білих плям» (непозначених просторів)
- відстані між позначеними об'єктами (суб'єктивні)

Метод збору:

Ментальна карта + інтерв'ю

Тип даних: (

Якісні + просторово-схематичні

2. Презентаційні зони міста

Теоретичне визначення:

Ділянки простору, які респонденти вважають привабливими, репрезентативними, безпечними й такими, що формують «обличчя міста».

Аналітичні компоненти:

1. Типи місць
2. Причини презентаційності (естетична цінність, відчуття безпеки, соціальна прийнятність)
3. Емоційний тон
4. Частота практик
5. Символічне значення («обличчя міста», культурні і дозвіллієві практики тощо).

Індикатори:

- Місця, які респондент називає «гарними», «представницькими», «улюбленими»

- Кількість таких місць
- Причини: краса, комфорт, історія, відчуття «мій простір», реконструкція, розвиток
- Частота відвідувань (часто/інколи/ніколи)
- Використання (прогулянки, дружні зустрічі, події, дозвілля)
- Емоції: «радість», «спокій», «гордість», «полегшення», «приємна ностальгія»
- Відсутність ризиків (відсутність агресії, темних зон, занедбаності, сюди би приводив би гостей)

Метод:

Карта + блок інтерв'ю «Презентаційні місця»

Тип даних:

Якісний (опис), напівкількісний (частота згадувань)

3. Тіньові зони міста

Теоретичне визначення:

Місця, які викликають тривогу, страх, небажання бути там; простори соціальної або воєнної небезпеки; ділянки символічної «порожнечі» або травми.

Аналітичні компоненти:

1. Небезпечність (кримінальна / соціальна / фізична / воєнна)
2. Психологічний дискомфорт
3. Стигматизовані райони
4. Простори, пов'язані з травматичним досвідом
5. Інфраструктурна занедбаність
6. Практики уникання

Індикатори:

- Позначення на карті темним кольором/підписом «гірше», «страшно», «неходжу» (або «страшні», «небезпечні», «неприємні»)
- Причина тіньовості:
 - – криміногенність
 - – відсутність освітлення

- – війна (обстріли, руїни)
- – занедбаність
- – негативні особисті спогади (наративи : «там щось сталося...»)
- Частота уникання (повна/часткова/вимушена)
- Якісні причини уникання
- Відсутність інфраструктури або її руйнація
- Емоції: страх, тривога, гнів, відчуття загрози, сором
- Вербальні маркери: «обходжу», «не люблю», «там небезпечно», «неприємне місце», «краще не ходити ввечері»

Метод:

Карта + блок інтерв'ю «Тіньові місця»

Тип даних:

Якісний + упорядкована шкала («ступінь тінізації»)

4. Місця війни (обстріли, руїни)

Аналітичні компоненти:

1. Зовнішні маркери війни
2. Локації, пов'язані з воєнною загрозою
3. Місця руйнувань
4. Місця, де згадується досвід обстрілів
5. Місця з функцією укриття
6. Зони різкої зміни поведінки
7. Емоційні маркери
8. Тілесні реакції
9. Соціальні практики
10. Динаміка змін

Індикатори:

- Позначення на карті локацій, де:
- точки обстрілів, зруйновані будівлі, небезпечні коридори
- відчуття підвищеної тривоги
- описи тілесних реакцій: напруга, прискорення кроку

- зміна значення місця після подій війни (з нейтрального на небезпечне)
- уникання територій, де «може прилетіти»
- – місця військової пам'яті
- Вербальні описи:
- – «там страшно»
- – «тут був обстріл»
- – «ми завжди прискорюємо крок»
- Реакція тіла:
- – напруга
- – пульсація– відчуття загрози
- Поведінкова стратегія: обходження, побудова «коридорів безпеки»

Метод:

Карта + інтерв'ю «Місця війни»

Тип даних:

Якісний + локалізований (геосемантичний)

5. Місця пам'яті, солідарності та підтримки

Аналітичні компоненти:

1. Спільні практики
2. Символічні наративи
3. Локуси спільної ідентичності
4. Нові форми комеморації
5. Волонтерська інфраструктура

Індикатори:

- Позначення на карті:
- – меморіалів
- – волонтерських хабів
- – «місце сили»
- – графіті та муралів воєнної тематики
- Опис практик:
- – «приходимо сюди, коли важко»

- – «тут збираємося як громада»
- – «тут відчувається підтримка»
- Типи подій:
 - – благодійні акції
 - – збори волонтерів
 - – пам'ятні заходи
- Емоції: єдність, спокій, гордість, співпереживання

Метод:

Карта + інтерв'ю

Тип даних:

Якісний

6. Емоційна географія міста

Аналітичні компоненти:

1. Розподіл емоційного досвіду у просторі
2. Позитивні емоційні ядра (зони комфорту)
3. Негативні емоційні ядра (зони напруги)
4. Емоційні контрасти
5. Емоційна асиметрія правого/лівого берега, центру/периферії
6. Нейтральні / «мертві» зони
7. Парадоксальні емоції (симбіоз страху і прив'язаності)

Індикатори:

- Прямі емоційні описи
- Маркери емоцій у словах:
 - – «приємно»
 - – «страшно»
 - – «нудно»
 - – «живе місце» / «мертве місце»
- Розподіл емоцій по карті
- Послідовність: відчуття – дія – рішення

- Словесні маркери емоцій: «приємно», «страшно», «самотньо», «жваво», «мертво»
- Групування емоцій на карті
- Різниця між емоціями дня і вечора
- Концентрація «холодних» і «тепліх» зон
- Опис трансформацій емоцій після початку війни

Метод:

Інтерв'ю + контент-аналіз

Тип даних:

Якісний (енкодинг емоцій)

7. Інтегрованість у міський простір (корінні/приїжджі/ВПО)

Аналітичні компоненти:

1. Тривалість проживання
2. Обсяг знань про місто
3. Кількість та тип позначених зон
4. Рівень привласнення простору
5. Інтенсивність включення у міські практики
6. «Чужі» зони
7. Внутрішня мобільність

Індикатори:

- Кількість позначених місць (чим більше – тим більша інтегрованість)
- Збалансованість карти (всі райони / лише окремі)
- Розмір і деталізація карти
- Кількість «власних» місць
- Частка «чужих» або «не знаних» локацій
- Вербальні формули:
 - – «мій район»
 - – «тут я не орієнтуюсь»
 - – «місто ще чуже»
- Відмінності між групами:

- – корінні мають стабільні емоційні якорі
- – ВПО — перебудовані або фрагментовані карти
- – приїжджі — невпевненість у розміщенні районів
- Динаміка зміни інтегрованості з часом

Метод:

Карта + СД блок інтерв'ю

Тип даних:

Змішані

В. Таблична операціоналізація

Поняття	Аналітичні компоненти	Індикатори	Метод	Тип даних
Ментальна карта	структура, селективність, маршрути, емоції	кількість зон, «білі плями», траєкторії	карта + інтерв'ю	якісні+схема
Презентаційні зони	краса, безпека, комфорт	2–6 місць; позитивні емоції; частота відвідувань	карта + інтерв'ю	якісні
Тіньові зони	небезпечність, занедбаність, війна, стигма	2–10 місць; емоції «страх»/«уникання»	карта + інтерв'ю	якісні
Місця війни	обстріли, укриття, руїни	позначення воєнних точок, тілесні реакції	карта + інтерв'ю	якісні
Місця пам'яті	солідарність, комеморація	меморіали, хаби, практики співучасті	карта + інтерв'ю	якісні
Емоційна географія	позитивні/негативні емоції	розподіл емоцій по карті	інтерв'ю	якісні
Інтегрованість у місто	привласнення, чужість	тривалість проживання, кількість позначених місць	СД блок	змішані

Список літератури

Borbála, J. (2018). Mental map of the city: Elements of visual argumentation and creativity in modern city planning. *Creativity Studies*, 11(2), 326–340.

Downs, R. M., & Stea, D. (1973). *Image and environment: Cognitive mapping and spatial behavior*. Aldine.

Dragan, A., Crețan, R., & Triponescu, A. (2025). Mental maps, generational insights and symbols of urban spaces in a Romanian context. *GeoJournal*, 90, 64. <https://doi.org/10.1007/s10708-025-11308-6>

Gould, P., & White, R. (1974). *Mental maps*. Penguin Books.

Jang, K. M. (2019). Crowd-sourced cognitive mapping: A new way of displaying collective cognitive maps of place identity. *PLOS ONE*, 14(6), e0218590. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0218590>

Lynch, K. (1960). *The image of the city*. MIT Press. (Огляд концепції:

Melnikov, A. (2024). An empirical application of mental mapping to analyze national identity. *SAGE Open*, 14(1). <https://doi.org/10.1177/21582440231225844>

Topçu, K. D. (2012). Visual presentation of mental images in urban design process. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 51, 573–582. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.08.208>

Triponescu, A. (2024). Mapping perception: Analyzing mental representations of Timișoara through sketch maps. *Urbani Izziv*, 35(2), 134–150.

Zorko, M. (2020). Mental boundaries in the divided city of Vukovar. *Belgeo*, 1–2. <https://doi.org/10.4000/belgeo.38904>

Ігнат'єва І. Мельніков А. Аналітичні компоненти ментального картографування в соціологічних дослідженнях конфліктів. (2019). *Український соціум*, 3(70), 54–68. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2019_3_3

ГАЙД

для проведення глибинного навіпструктурованого інтерв'ю з використанням ментального картографування міста

«МЕНТАЛЬНА КАРТА МІСЬКОГО ПРОСТОРУ ЗАПОРІЖЖЯ»

Тривалість: 49–65 хвилин

Формат: індивідуальне глибинне інтерв'ю + ментальна карта

Мета респондента: молодь 17–35 років (місцеві, приїжджі, ВПО)

ТЕМА	ПИТАННЯ ДЛЯ ІНТЕРВ'Ю	Обладнання та примітки
1. ВСТУП	(7-10 хв.)	
Мета: налагодження контакту, окреслення рамок розмови, етики, пояснити правила, зробити безпечний простір й укріпити відкритість респондента.	Кроки модератора: Представлення модератора (коротко: спеціальність, роль у дослідженні, досвід роботи з молоддю/міським простором). Представлення респондента – Ім'я, вік (не обов'язково повний). – Коротка інформація: навчання/робота, район проживання, як давно живе в Запоріжжі. Мета інтерв'ю: «Ми вивчаємо, як молоді люди бачать місто, як простір переживається, запам'ятовується, де комфортно, а де ні. Це не перевірка знань. Нас цікавить Ваш особистий погляд і Ваші уявлення». Правила ІНТЕРВ'Ю: <ul style="list-style-type: none">· говорити відкрито, всі думки важливі;· не існує правильних чи неправильних відповідей;· висловлювати емоції та асоціації;· говорити від себе;· модератор не оцінює відповіді;· респондент має право пропустити будь-яке питання.	
2. РОЗІГРІВ: ЗАГАЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ МІСТА	(10 хв.)	
Мета: створення легкості у розмові, вихід на	ПИТАННЯ: Яким Ви відчуваєте Запоріжжя сьогодні?	

<p>загальні наративи про місто, настрої, асоціації, ключові почуття.</p>	<p>– Які перші асоціації? – Який настрої місто викликає? Які місця в Запоріжжі Вам подобаються? – Чому? – Що вони для Вас означають? Які місця Вам не дуже приємні? – Чому саме? – З чим це пов'язано? (Модератор м'яко зондує: «розкажіть трохи більше», «а що саме викликає такі емоції?»)</p>	
<p>3. СТВОРЕННЯ МЕНТАЛЬНОЇ КАРТИ</p>	<p>(15 хв.)</p>	<p>У вас мають бути 1) листи чистої паперу, 2) олівці або фломастери, 3) поверхня (стіл, на якому зручно малювати, або фліпчарт)</p>
<p>Мета: отримання індивідуальної візуальної карти міста як образ, який респондент носить у своїй свідомості.</p>	<p>ІНСТРУКЦІЯ: Модератор дає чистий аркуш: «Будь ласка, намалюйте схематичну карту Запоріжжя так, як Ви її уявляєте. Не потрібно точної географії. Нам важливий Ваш образ міста». Поки респондент малює, модератор тихо спостерігає, за потреби м'яко підказує: – «Можете позначати тільки те, що для Вас важливо». – «Не хвилюйтесь щодо масштабу – головне Ваше бачення». Після завершення: «Тепер давайте поговоримо про те, що Ви зобразили».</p>	<p>Листи з ментальною картою кодуються, зберігаються, фото ментальної карти аналізується і наводиться в звіті, він може бути намальованим вільно, не потрібно вимагати мистецьких навичок.</p>
<p>4. ПРЕЗЕНТАЦІЙНІ МІСЦЯ МІСТА</p>	<p>(10 хв.)</p>	
<p>Мета: виявлення «позитивного ядра» міста в уявленнях молоді: місця, якими вони пишаються,</p>	<p>ПИТАННЯ ДЛЯ ІНТЕРВ'Ю: Покажіть, будь ласка, на карті місця, які Ви назвали б найприємнішими, красивими, «обличчям міста». – Чому саме вони? – Що Ви там відчуваєте?</p>	

<p>показують іншим, де відчувають безпеку.</p>	<p>Як ці місця виглядають у Вашому житті? – Ви буваєте там часто чи рідко? – З ким саме ходите? Як ці місця виглядали до війни? Як виглядають сьогодні? – Що змінилося у відчуттях? – Чи вплинули події останніх років на Ваше сприйняття? Якби Ви показували місто другу з іншого міста/країни, які три місця Ви показали б? Чому? (Зондуючі запитання: «що саме робить це місце сильним/приємним/цінним?») Ви могли б намалювати ці міста на уявній карті міста.</p>	
<p>5. ТІНЬОВІ МІСЦЯ МІСТА</p>	<p>(10–12 хв.)</p>	<p>Стилістика зберігає драматургію: спочатку загальні враження, потім уточнення – потім заглиблення.</p>
<p>Мета: отримання інформацію про місця, які молодь уникає, боїться, не любить, або які несуть відчуття небезпеки/травми.</p>	<p>ПИТАННЯ ДЛЯ ІНТЕРВ'Ю: Покажіть, будь ласка, на карті місця, які Ви уникаєте або які здаються Вам тіньовими. – Що робить їх саме такими? Що Ви відчуваєте, коли думаєте про ці місця? – страх? – тривогу? – байдужість? – небажання туди йти? Чи пов'язані ці місця з якимись подіями? – особистими історіями; – конфліктами; – кримінальними ситуаціями; – воєнними загрозами. Чи змінилися ці місця за останні роки? – Що було раніше? – Як війна вплинула на Ваше сприйняття? Що має відбутися, щоб ці місця перестали бути тіньовими?</p>	

	<p>(Зондуючі питання як у Вашому оригіналі: «а ще?», «а що саме змінилося?»)</p> <p>Ви могли б намалювати ці міста на уявній карті міста.</p>	
6. МІСЦЯ ВІЙНИ, ПАМ'ЯТІ ТА СОЛІДАРНОСТІ	(10 хв.)	
<p>Мета: з'ясування трансформації простору внаслідок війни: де живе пам'ять, де сконцентрована загроза, де виникає солідарність.</p>	<p>ПИТАННЯ: Позначте на карті місця, які Ви пов'язуєте з війною (маєте визначати образно без точної локалізації).</p> <ul style="list-style-type: none"> – Місця обстрілів – Укриття – Місця руйнувань – Волонтерські центри – Меми, графіті, стінописи – Меморіали <p>Що Ви відчуваєте, коли проходите повз ці місця?</p> <ul style="list-style-type: none"> – Як це впливає на Ваш маршрут і поведінку? <p>Які місця міста стали для Вас місцями підтримки?</p> <ul style="list-style-type: none"> – волонтерські, культурні, соціальні хаби – кав'ярні/простори, де «сідає тривожність» <p>Де місто «пам'ятає» війну? Як Ви це відчуваєте?</p> <p>Ви могли б позначити ці міста на уявній карті міста і пояснити.</p>	
7. ДИНАМІКА ОБРАЗУ МІСТА: ДО І ПІСЛЯ ВІЙНИ	(5–7 хв.)	
<p>Мета: обговорення рухливості ментальних карт, образів міста.</p>	<p>ПИТАННЯ: Якби Ви малювали цю карту 5–10 років тому – чим би вона відрізнялась? Що змінилося у Вашому сприйнятті міста з 2014 року? А після 24 лютого 2022 року?</p> <p>Які місця «втратили» свій сенс? А які – навпаки, стали важливішими?</p> <p>Ви могли б позначити ці міста на уявній карті міста і пояснити.</p>	

<p>8. БАЖАНЕ МАЙБУТНЄ МІСТА</p>	<p>(5 хв.)</p>	
<p>Мета: отримання позитивної проєкції та побажання молоді, які можуть бути основою міських політик.</p>	<p>ПИТАННЯ: Що б Ви хотіли змінити в місті найближчим часом? – які місця «оживити»; – які приватні/публічні простори варто змінити; – що могло б зробити молодь активнішою. Яким Ви уявляєте Запоріжжя через 5–10 років? Коли б ми повторили це інтерв'ю у майбутньому – які місця, на Вашу думку, зникнуть або з'являться на Вашій новій ментальній карті? Ви могли б позначити ці міста на уявній карті міста і пояснити.</p>	
<p>9. ЗАВЕРШЕННЯ</p>	<p>(1–2 хв.)</p>	
	<p>Подяка: «Дуже дякую за Ваші думки. Ви допомагаєте нам зрозуміти місто очима молоді». Питання: «Чи хочете Ви щось додати, що не прозвучало?» Нагадування про конфіденційність і анонімність.</p>	